

EKOLOGIK MUAMMOLAR VA SUV TANQISLIGI

Saodatov Alimardon Abduraxmonovich,

O'zMU tayanch doktoranti
alimardonsaodatov@mail.ru
+998 91 970 07 44

Annatatsiya: Maqolada sayyoramizdagi eng jiddiy ekologik muammolari haqida to'xtalib batafsil ma'lumotlar berganmiz. Orol dengizi, suv tanqisligi ham atroflicha tahlil etilib, ilmiy xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlari: Global, isish, suv, ekologik madaniyat, o'rmon, Orol dengizi, ekologiya, atrof-muhit, maqsad, vosita.

ENVIRONMENTAL PROBLEMS AND WATER SCARCITY

Saodatov Alimardon Abdurakhmonovich,

Doctoral student of UzMU
alimardonsaodatov@mail.ru
+998 91 970 07 44

Annotation: In the article, we gave detailed information about the most serious environmental problems on the planet. The Aral Sea, water scarcity has also been analyzed in detail, and scientific conclusions and recommendations have been developed.

Keywords: Global, heating, water, ecological culture, forest, island sea, ecology, environment, target, vehicle.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И НЕХВАТКА ВОДЫ

Саодатов Алимардон Абдурахмонович,

Докторант УзМУ
alimardonsaodatov@mail.ru
+998 91 970 07 44

Аннотация: В статье мы дали подробную информацию о самых серьезных экологических проблемах на планете. Также детально проанализировано Аральское море, дефицит воды, разработаны научные выводы и рекомендации.

Ключевые слова: Глобал, отопление, вода, экологическая культура, лес, островное море, экология, окружающая среда, цель, транспортное средство.

Kirish. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev mustaqillikning o'ttiz ikki yilligiga bag'ishlangan marosimda: "Bugun bizning oldimizda turgan yana bir muhim masala – ekologik muammolar va suv tanqisligidir. Taroziyning bir pallasida o'sib borayotgan qurilishlar, ikkinchi pallasida har birimiz uchun eng zarur bo'lgan suvni tejash, atrof-muhit ifloslanishining oldini olish va er resurslaridan oqilona foydalanish masalasi turibdi.

Bizning vazifamiz – har ikki yunalishda ham muvazanatni saqlashdan iborat. Shu bois, ulardan nafaqat bugungi, balki ertangi kunimizni ham o‘ylab, oqilona foydalanishimiz zarur.

Bu borada suvni, enirgiya va boshqa tabiiy resurslarni tejaydigan iqtisodiyotga tezroq o‘tish muhim ahamiyatga ega. Biz uchun “yashil” va raqamli texnologiyalar, innavasion ishlab chiqarish korxonalarini barpo etish vazifasi ham dolzarb bo‘lib turibdi”¹ deydi davlat rahbari.

Ekologik muammolarni asosan yuzaga keliruvchi ham va uni bartaraf etuvchi kuch ham avvalo inson ekanligini anglasak yoshlar qalbi va ongida ona tabiatga, tevarak-atrofga mehr-muhabbat tuyg‘ularini uyg‘otish o‘ta muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Asosiy qism

Sayyoramizdagi eng jiddiy ekologik muammolar haqida so‘z borganda quyidagilarni sanab o‘tishimiz lozim.

1.1 Global isish-Okeanlarda va quruqlikdagi haroratning ko‘tarilishiga olib keladi, qutbli muz qatlamlarining erishi, dengiz sathining ko‘tarilishi va toshqinlar, haddan tashqari qor va cho‘llanish kabi tabiiy bo‘lmagan yog‘ingarchilik shakillanishiga olib keladi.

1.2 O‘rmonlarni yo‘q qilish-Turlarga boy o‘rmonlar, ayniqsa tropik mintaqalarda, ko‘pincha chorvachilik, palma yog‘i plantatsiyalari, soya ekish va boshqa qishloq xo‘jalik monokulturalariga joy ajratish uchun yo‘q qilinmoqda.

Hozirgi kunda sayyoramiz yuzasining taxminan 30 foizini o‘rmonlar qoplagan va har yili qariyb 18 million gektar vayron qilingan. Ushbu o‘rmonlarni kesishning diyarli barchasi daraxtlarni kesish va yoqishdan kelib chiqadi.

Tabiiy o‘rmonlar nafaqat bioxilma-xillikning suv omborlari vazifasini bajaradi, balki uglerodni atmosfera va okeanlardan saqlashga yordam beradi.

1.3 Ifloslanish-Havo, suv tuproq ifloslanishini tozalash uchun million yillar kerak bo‘ladi. Sanoat va avtotransport vositalari sayyoramizdagi ifloslantiruvchi moddalarning asosiy manbaiy hisoblanadi. Og‘ir metallar, nitratlar va plastmassa ifloslanish uchun javob beradigan taksinlardir. Suvning ifloslanishiga neftning to‘kilishi, kislatali yomg‘ir va shahar chiqindilari sabab bo‘ladi. Havoning ifloslanishi sanoat tarmoqlari chiqaradigan turli xil gazlar va toksinlar hamda yoqilg‘ining yonishi natijasida yuzaga keladi. Va nihoyat, tuproq ifloslanishiga sanoat chiqindilari sabab bo‘ladi.

1.4 Okeanning kislotaliligi-bu ortiqcha karbonat angidrid ishlab chiqarishning bevosita ta’siri, karbonat angidridning 25% odamlar tomonidan ishlab chiqariladi. So‘ngi 250 yilda okeanning kislataligi oshdi, ammo 2100 ga ko‘payib, bu miqdor 150 foizgacha ko‘tarilishi mumkin.

¹ <https://kun.uz/31129436>

1.5 Turlarning yo‘q bo‘lib ketishi-Quruqlikda yavvoyi hayvonlar go‘shti, fel suyagi yoki “dorivor mahsuloti” uchun yo‘q qilinish uchun ovlanadi. Dengizda yirik sanoat kemalari baliq populyatsiyasini yo‘q qiladi. Turlar nafaqat mavjud bo‘lishga loyiqdir, balki ular odamlar uchun muhim mahsulotlar va xizmatlarni taqdim etadilar. Masalan, asalarilar va changlanish ekinlar uchun zarurdir. Yashash joyining yo‘q bo‘lib ketishi ham mislsiz yo‘q bo‘lib ketadigan to‘lqinlarning paydo bo‘lishiga katta hissa qo‘shadi, chunki bu odamlar tomonidan chiqadi. Yo‘qolib ketish xavfi ostida bo‘lgan turlar ro‘yxati o‘shida davom etmoqda.

1.6 Kislotali yomg‘ir-Atmosferada ma‘lum ifloslantiruvchi moddalar mavjudligi sababli paydo bo‘ladi. Bunga yoqilg‘ini yoqish, vulqonlar yoki chirigan o‘simliklar sabab bo‘lishi mumkin. Bu inson salomatligi, yovvoyi hayot va suv turlariga jiddiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan ekologik muammo.

1.7 Suvning ifloslanishi-Toza suv ichish noyob tovarga aylanib bormoqda. Odamlar aholisi ushbu resurs uchun kurashayotgan sababli suv iqtisodiy va siyosiy muammoga aylanib bormoqda. Sanoat rivojlanishi daryolar, dengizlar va okiyanlarni toksik ifloslantiruvchi moddalar bilan to‘ldirib, inson salomatligi uchun katta xavf tug‘dirmoqda. Ushbu muammoga yo‘l qo‘ymaslik uchun tavsiya etilgan variantlardan biri bu tuzni tozalash jarayonida foydalanishdir.

1.8 Jamiyat salomatligi muammolari-bugungi ekologik muammolar inson va hayvonlar sog‘ligiga katta xavf tug‘dirmoqda. Nopok suv dunyodagi sog‘lik uchun eng katta xavf hisoblanadi va hayot sifat va aholi salomatligi uchun katta tahdiddir. Daryo oqimi ko‘plab toksinlar, kimyoviy moddalar va kasallik keltirib chiqaradigan organizmlarga ega. Kirleticiler astma va yurak-qon tomir muammolari kabi nafas olish muammolarini keltirib chiqaradi. Yuqori harorat deng kabi yuqumli kasalliklar tarqalishini kuchaytiradi.

1.9. Tuproqning digradatsiyasi-Haddan tashqari o‘tlashish, monokulturatsiya plantatsiyalari, eroziya, tuproqning zichlashi, ifloslantiruvchi moddalarga haddan tashqari ta‘sir qilish va erdan foydalanish konversiyasi-bu tuproqqa zarar etkazish usullaridan biri. Rasmiy hisob-kitoblarga ko‘ra, har yili taxminan 12 million gektor fermir xo‘jaliklari jiddiy tanazulga uchraydi. Oziq-ovqat xavfsizligi tuproqni yaxshi holatda saqlashga bo‘liq ekan, bu muammoning etarli echimini topish kerak. Ushbu muammoni hal qilish uchun tuproqni muhofaza qilish dasturlari va tiklash texnikasi mavjud, ammo bu muammoni hozircha bartaraf etish uchun etarli emas.

1.10 Chiqindilarni yo‘q qilish-Resurslarni haddan tashqari iste‘mol qilish va plastmassalardan foydalanish global chiqindilarni yo‘q qilish inqirozini keltirib chiqarmoqda. Rivojlangan mamlakatlar ortiqcha miqdordagi axlatni ishlab chiqarish va bu chiqindilarni okeanga chiqarib yuborish bilan mashhur. Yadro chiqindilarining chiqindilari sog‘liq uchun katta xavf tug‘diradi. Plastik, tezkor

ovqat, va inson farovonligiga tahdid soladi. Chiqindilarni yo'q qilish bugungi kunda eng dolzarb ekologik muammolardan biridir².

2. Mintaqaviy va milliy ekologik muammolar haqida gapirganda qo'yidagilarni sanab o'tishimiz lozim.

Mintaqa mamlakatlari iqtisodiyotlarining resurslarni ko'p hajmda iste'mol qilish va xomashyoga yo'naltirilganligi, samarasiz boshqaruv tizimi va tabiatdan jadal foydalanish Markaziy Osiyo mamlakatlari hududida bir qancha umumiy ekologik muammolar shakllanishiga sabab bo'ldi.

Mintaqa tabiiy resurslaridan, shu jumladan suv-er, yoqilg'i-energetika, biologik zaxiralaridan keyingi rivojlanish istiqbolini inobatga olmasdan foydalanish alohida e'tiborga sazovordir.

2.1. Suv resurslarining kamayishi va ifloslanishi

Markaziy Osiyodagi beshta respublika o'rtasida suv taqsimlash sxemalariga muvofiq Amudaryo va Sirdaryo havzalari bo'yicha O'zbekistonning limiti 100 foizli limitda yiliga 63,02 km³ni tashkil etadi.

Suv olish limitidan foydalanish tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston o'rta hisobda 85 foiz, 2008, 2011, 2018-yillardagi kabi suv kamchil yillarda esa 70 - 75 foizga yaqin suv oladi.

Qishloq xo'jaligida o'rtacha yillik suv sarfi yuqoriligicha qolmoqda.

Orolbo'yidagi vaziyat Markaziy Osiyo mintaqasining eng keskin ekologik muammolaridan biri hisoblanadi.

Ayni vaqtda O'zbekistonda mavsumiy qurg'oqchilik kuchayishi tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu esa Orol dengizining qurish jarayoni mintaqadagi iqlim sharoitiga salbiy ta'sir ko'rsatayotganidan dalolat beradi. Orol falokati yoz faslida qurg'oqchilik va jazirama issiqni kuchaytirib hamda sovuq va qahraton qish faslini uzaytirib, iqlimning kontinentalligini chuqurlashtirdi.

Bugungi kunda Orol suv havzasining qoldiq suv balansi Amudaryo va Sirdaryo suvlarining oqib kelishi cheklanganligi, ayrim yillarda esa yo'qligi oqibatida nomutanosib holatga kelib qolgan bo'lib, natijada dengiz sathi pasayishi, uning yuza qismi maydoni qisqarishi va unda erigan elementlar konsentratsiyasi oshib borishi davom etmoqda.

Orolning qurib qolgan tubidan kuchli shamollar zaharli moddalar bilan to'yingan tuzlar va chang-to'zonni havoga ko'tarishi aholi sog'ligiga jiddiy xavf solmoqda, surunkali qon kasalliklarini, nafas olish yo'llari, buyrak, oshqozon-ichak trakti, yurak-tomir tizimi, shuningdek, o't pufakda tosh paydo bo'lishi, onkologiya va boshqa kasalliklarni keltirib chiqarmoqda.

"O'zgidromet" ma'lumotlariga ko'ra, respublikaning suv oqimi asosan II va III toifalarga mansub toza va o'rtacha ifloslangan suvlar toifasiga kiradi.

² Lewis Jackson "Dunyo miqyosidagi eng yaxshi 10 ekologik muammo" 3.09.2023 yil.

Ifloslantiruvchi moddalarning suv obyektlariga tashlanishi ortib borayotganligi ochiq suv oqimlarining ifloslanishiga sabab bo'lmoqda va buning oqibatida suv flora va faunasiga o'nglab bo'lmas zarar yetkazilmoqda, shuningdek, aholi salomatligiga ta'sir ko'rsatmoqda.

2.2. Atmosfera havosining ifloslanishi.

Mamlakatda metallurgiya, energetika korxonalari, qurilish materiallari ishlab chiqarish, neft-gaz va konchilik sanoati korxonalari hamda avtotransport atmosfera havosini ifloslantiruvchi asosiy manbalardir.

Atmosfera havosining joriy ifloslanish darajasi, shuningdek, kelajakda chiqindilar chiqarish hajmlarining yanada ko'payishi elektr va issiqlik energiyasi manbalarini diversifikatsiyalash chora-tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirishni taqozo etadi.

Avtotransport vositalarining atmosfera havosiga chiqarayotgan ifloslantiruvchi moddalari hajmi oshib borishiga transport vositalarining ekologik darajasi, foydalanilayotgan yoqilg'i va yo'l harakatini tashkil etish sifatiga bog'liq bo'lib qolmoqda.

2.3. O'simlik va hayvonot dunyosi obyektlarini saqlash va qayta tiklash.

O'simlik va hayvonot dunyosining xilma-xilligi ekotizimlar holatiga bevosita bog'liqdir. O'zining geografik va iqlim xususiyatlariga ko'ra, ayniqsa, adir va tog' ekotizimlarining nozidligi va suv resurslarining cheklanganligi sababli O'zbekiston salbiy ekologik, shu jumladan transchegaraviy omillarning ta'siriga duchor bo'lmoqda.

Sug'orma dehqonchilikni ekstensiv rivojlantirish yo'li, sho'r bosish, botqoqlanish, tuproq eroziyasi, suvlarning ifloslanishi, daryolar oqimini tez-tez o'zgartirish, mollarni bir yaylovda qayta-qayta o'tlatish, daraxtzorlar va to'qay o'simliklarini kesish hamda boshqa omillar o'simlik va hayvonot dunyosining bir qancha turlari o'sadigan va yashaydigan joylar yo'qolishiga hamda ularning soni va reallari kamayishiga olib keldi.

Ayni vaqtda hayvonot dunyosining 91 turi Xalqaro Qizil kitobga, o'simlik dunyosining 324 turi va hayvonot dunyosining 184 turi O'zbekistonning Qizil kitobiga kiritilgan.

Biologik xilma-xillik to'g'risidagi konvensiyada Konvensiya tomonlariga quruqlikdagi qo'riqlanadigan tabiat hududlari ulushini mamlakat jami hududining 17 foizigacha yetkazish tavsiya etilgan. Hozirgi vaqtda O'zbekistonda bu ko'rsatkich qariyb 5 foizni tashkil etadi.

2019-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasining o'rmon fondi 11572,6 ming gektarni yoki mamlakat hududining 25,7 foizini, shu jumladan o'rmon bilan qoplangan 3201,6 ming gektarni tashkil etadi.

O'rmonlar asosan ekologik (tuproqni muhofaza qilish, suvni muhofaza qilish, o'simlik va hayvonot dunyosini va boshqa tabiat resurslarini saqlash va muhofaza qilish, sanitariya-gigiyena, sog'lomlashtirish, rekreatsion) vazifalar va ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalarni bajaradi.

Aholi ko'proq zich yashaydigan va yirik sanoat obyektlari yaqinidagi hududlarda o'sadigan daraxt va butalarga eng ko'p antropogen og'irlik tushmoqda.

2.4. Chiqindilarni boshqarish.

Antropogen faoliyat respublikada milliardlab tonna sanoat chiqindilari, shuningdek, qattiq maishiy chiqindilar to'planib qolishiga olib keldi, ular ko'pincha talabga javob bermaydigan poligonlarda, otvallar va shlam saqlanadigan omborlarda joylashtirilgan.

Konchilik, neft-gaz qazib chiqarish, ko'mir va kimyo sanoati korxonalarida sanoat chiqindilari ayniqsa tez to'planmoqda.

Sanoat chiqindilari hosil bo'lishini kamaytirish, utilizatsiya qilish, qayta ishlash yoki takroran foydalanish texnologiyalarining mavjud emasligi bunday chiqindilar to'planishiga imkoniyat yaratmoqda.

Orol dengizining qurishi 20 asrning eng katta ekologik fojialaridan biri bo'ldi. Dengiz qurigan sari uning oqibatlarini ortib bordi. Orolbo'yi mintaqalarida ekologik barqarorlik butkul izdan chiqqani, yerning sho'rlanish darajasi ortib ketgani, Orol dengizi atrofidagi insonlar balki tabiatga ham tabiatda yashaydigan qush va hayvonlarning kamayishi, turli kasalliklar ko'payishi kabi muammolar nafaqat O'zbekistonga balki qo'shni davlatlarga ham juda katta xavf tug'dira boshladi.

2023 yil 23 mart kuni Niyu-Yorkda suv masalalari bo'yicha BMT anjumanida Saida Mirziyoyeva O'zbekiston nomidan chiqish qilib, Orol dengizi mintaqasi uchun muhim bo'lgan "Suvga mo'l dengiz faqat Nukus muzeyida osilgan rasimlarda qolgan" deb ta'kidladi.

Saida Mirziyoyeva Orolbo'yidagi Mo'ynoq ilgari yirik ishlab chiqarish quvvatlariga ega port shahar bo'lgan, keyinchalik muvozanat buzulib, dengizning o'lik qirg'oqlari kemalar qabristoniga aylanganini ta'kidlab o'tdi.

Fojia oqibatlarini bevosita o'z boshidan kechirayotgan Qoraqolpog'iston xalqining matonati, mehnatsevarligi, yaratuvchanligi alohida e'tirof etildi. Mintaqaning og'ir sharoitida, ayniqsa, ayollar kuchli g'amxo'rlik va ko'makka muhtojligi, ular uchun imkoniyatlarni kengaytirish zarurligiga e'tibor qaratildi³.

Xulosa

Ko'pchilik foydalanishga yaroqli suvimiz tugashini bilmaydi, 2030 yilga kelib suvga bo'lgan talab mavjud bo'lgan suv ta'minoti o'rtasida 40 foiz tafovut

³ Saodatov A.A. Yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirishda Orol dengizidagi o'zgarishlarning o'rni. O'zMU xabarlari. Toshkent. 2023. №1/5/1. B. 174-176.

bo'ladi. Suv muammosini hal qilish uchun bizda bor yo'g'I 15 yil bor xolos. Ta'kidlash joizki, 750 mutaxassisdan tarkib topgan jamoa tomonidan o'tkazilgan so'rovda toza ichimlik suvining tugab borishi butun dunyo aholisi uchun chinakamiga global xavf deb baholanadi. Aslida, ichimlik suvi muammosi dunyo aholisining qiynab kelayotgan muammolarning eng oldi qatoridan o'rin olib ulgurgan. Foydalanish uchun suv etarli bo'lmagan, kunni toza ichimlik suvini izlash uchun sarflaydiganlarga ham oson emas! Bu tuyg'ular suvni isrof qilayotganlar qayoqdan ham bilsin!⁴.

O'zbekistonda har bir kishi 1 sutkada 2-3 litr chuchuk suv ichadi. Gidrosferaning faqatgina 2,5 foizini chuchuk suv tashkil qilishi haqida bilasizmi? Yoki qishloq xovjaligining ayrim sohalarida suv sarfini qiyosiy hisiblab ko'rsak, 1 tonna bug'doy eishtirish uchun 1,5 tonna, 1 tonna sholi uchun 4-5 ming tonna, 1 tonna paxta etishtirish uchun 10 ming tonna suv sarflanishi haqida nima diya olasiz? O'z ekologik madaniyatingiz qay darajada deb hisoblaysiz?

Ekologik madaniyatni oshirish haqida so'z borganda, ta'kidlash joizki, ekologik madaniyat bir nechta faktorlar natijasida o'laroq shakillanadi yoxud yuzaga keladi: jumladan, tabiatga muhabbat, tabiat haqidagi bilim va tasavvirlar, ko'nikmalar, ekologik tarbiya, qadriyat va an'analar ekologik madaniyat shakillanishiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://kun.uz/31129436>
2. Lewis Jackson "Dunyo miqyosidagi eng yaxshi 10 ekologik muammo" 3.09.2023 yil.
3. 2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston O'zbekiston Respublikasining Atrof muhitni muhafaza qilish. KONSEPSIYASI.
4. Saodatov A.A. Yoshlarda ekologik madaniyatni shakillantirishda Orol dengizidagi o'zgarishlarning o'rni. O'zMU xabarлари. Toshkent. 2023. №1/5/1. B. 174-176.
5. Sh. Mamasoliyeva xs.uz/uzkr/post/ Global ekologik muammolar barqaror taroqqiyotga katta tahdid solmoqda. Buning oldini olish uchun nima qilish kerak? 13. 11. 2020

⁴ Sh. Mamasoliyeva xs.uz/uzkr/post/ Global ekologik muammolar barqaror taroqqiyotga katta tahdid solmoqda. Buning oldini olish uchun nima qilish kerak? 13. 11. 2020